

SZENTMIHÁLYI GERGELY

VILÁGÍTÓTORNYOK – A FÉNY INDIVIDUALISTÁI

„Aki a mi civilizációnkban nőtt fel, soha nem tudja elképzelni sem, milyen hosszú lehet egy éjszaka. Nappal a látható világ mozgásának rendje hordozza az időt, mindegy, hogy mi, egy levél rezgése vagy az óra mutatói. A sötétség végtelenségét azonban nincs máshoz mérned, csak szíved dobogásához, a lehulló csöppök zuhogásához, és ha megkísérelted, előbb bolondulsz meg, mint kiszámolnod sikerül hatvan perc hosszát rajtuk. Egy-egy éjszakán átéltem egész életem, s azóta értem igazán ember őseim imádatát a nap és a tűz – a természet vagy emberkéz szülte fény – iránt. A nappalok rövid kőzjátékok voltak csupán folyton megújuló végtelenségében, könyörtelenül jött, s vonakodva távozott hajnalban, legyőzetlenül csak visszavonult, hogy tizenkét óra múltán újból rám borítsa az időtlen létezés kínját.”

(Zsoldos Péter: *A Viking visszatér*)

A világítótornyok a tenger és a szárazföld határán, a biztonság és a kaland határmezsgyéjén állnak. Nem egyszerűen funkcionális épületek, szimbólumai a civilizációnak, a fény hirdetésének, a magánynak és individualizmusnak, de a közösségi gondolkodásnak, bizonyos értelemben a segítségnyújtás legfőbb parancsának is. Persze ezek az épületek nem (csak) az altruizmus fellegrárai, idővel bizonyos országokban (magánvállalkozásként felépítve) vámszedésre jogosult tornyokká váltak. Alaki sokféleségük nemcsak a kornak, az építők nemzetiségének vagy a tájegységnek a sajátosságaiból, hanem erős individualizmusukból is fakad. Az adott terület szerves tájelemei, a *genius loci* részei. Vannak köztük erődítményszerű vaskos kőtornyok, kecses, szilfid alkotások, modern építészeti remekművek. És léteznek konok, ősi hangulatot árasztó, egyszerű épületek, néhányukat pedig egyenesen szelmalombokból (mint a festői walesi Llanddwyn-szigeti világítótornyot), templomtornyokból (ilyen a hollandiai Westkapelle két tornya közül a régebbi, amely máig őrzi a 15. századi templom jellegzetességeit), vagy korábbi őrtornyokból alakították át (például a Capri szigetén Tiberius császár által emeltetett Villa Jovishoz tartozó egykori ókori római őrtorony elsődlegesen a szárazfölddel történő tűz- és füstjelekkel való császári kommunikációra szolgált, csak másodlagos funkciója lehetett a tengeri közlekedés segítése). Mégis közös vonásuk az ég felé mutató, a tájból kitüremkedő, felkiáltójelszerű alakjuk, amely a távolból is jól látható.

A világítótornyok széljárta magányukban – sokszor az emberi településektől is távol –, az égre meredve magasságukkal is kirínak környezetükből, ezzel tökéletes szimbólumát adhatják a dacos individualizmus megnyilvánulásának. De egyúttal a kollektívum gondolatának jelképei is ők, hiszen elsődleges szerepük, hogy mások eligazodását szolgálják. Ennek révén rendelkeznek valamilyen nem direkt módon kifejezhető készséggel, amelyet a nyílt tengeren haladó ismeretleneknek nyújtanak, sokszor nem is közvetlenül vagy konkrét eseményhez kötődően, hanem állandó és általános jelleggel, elmosódott körvonalakkal. Erre a kettős szerepre, erre az értelmezési dichotómiára mutat rá Virginia Woolf is: „A világítótornyok végtelenül

szuggesztív jelképei az emberi elszigetelődésnek, de egyúttal alapvető egymáshoz való kapcsolódásunknak is.” A világirodalom más alakjait is foglalkoztatta, hogy a világítótornyok az egyéniség vagy a közösség szimbólumai-e. George Bernard Shaw egyértelműen leteszi a garast az egyik értelmezés mellett: „Nem ismerek más olyan, ember alkotta épületet, amely anyyira önzetlen célú lenne, mint a világítótorony. Azért épültek, hogy másokat szolgáljanak.”

A világítótorony szimbólum-rétegzettségét jól jelzi, hogy nem csak ebben a kettős szerepben vizsgálható, hiszen technológiai értelemben a világítás fejlődésének is az ékes példája. Átvitt értelemben – ha tetszik, metafizikai szempontból – pedig a civilizáció utolsó, távoli bástyáját testesíti meg, a nyílt tenger előtti végső, messziről is jól látható jelzése az emberi létezésnek. A világítást kezdetben fával, szurokkal, kátránnyal, később szénnel, majd olajjal (eleinte növényi, majd bálnaolajjal, később petróleummal), gázlámpával, végül elektromossággal oldották meg. A szokásos jelzőfényen túl a radar, a rádió és a GPS előtti korszakban a szintén a világítótornyok rekvizitumai közé tartozó ködkürtök hangjelzése a leszállt part menti köd sejtelmes takarója alá rejtett fogazott és hajóra éhes szikláit elleni tájékozódásul szolgált, hangja pedig szinte ősi, civilizáció előtti időket idéző hangulatot keltett.

Az épület funkciójából azonban nagyon erősen fakad az elszigeteltség és magány aspektusa is, amennyiben pedig a torony egy dagály által gyakran látogatott szigeten vagy akár szigetnek sem nevezhető sziklazátonyon feküdt (a nyílt tenger és a szárazföld közötti senkiföldjén). A toronyór egyenesen a rabságot idéző ideiglenes elzártságban, felhalmozott készleteire utalva volt kénytelen átvészelné akár hetekig a barátságatlanabb időjárás viszonyokat. Ilyen például az Anglia déli partjainál fekvő híres Eddystone-világítótorony vagy az Írország délnyugati csücskénél található Bull Rock világítótorony, de az USA keleti partvidékén a Maine államhoz tartozó Mount Desert Rock épülete is kirívó. Utóbbi a legközelebbi kikötőtől 26 mérföldre fekszik egy apró sziklazátonyon, amely apály idején mindössze hat méterrel nyúlik a tengerszint fölé, viharosabb időben talapzata gyakran teljesen elmerül, mégis egy nagyon fontos hajózási útvonalon található, és a maga idejében rengeteg szerencsétlenséget előzött meg. A világítótornyok működésének automatizálásával a toronyór magányos alakja elhalványodott. Míg a világ nagy részén jellemzően a kilencvenes években kezdődött meg ezen épületek közvetlen emberi tevékenység nélküli működtetésére való áttérés, addig a Szovjetunió kifejezetten úttörő volt az önellátó partmenti világítótornyok építésében: a hetvenes években eleve radioizotópos termoelektromos generátorokkal felszerelt tornyokat (és bójákat) telepített a lakott területektől távoli északi partvidékére. Más kérdés, hogy elhanyagolt állapotuk és a fosztogatók által okozott károk miatt manapság sugárveszélyt jelentenek.

Mivel születésük a tengeri navigáció támogatásához kötődik, így a világítótornyok néma fontosságukkal mindig is eredendően és szükségképpen a közjó letéteményesei voltak; az ókor egyik legkiterjedtebb tengeri kereskedelemét bonyolító Római Birodalomban még jellemzően a biztonságos kikötőket jelölték, mintsem a veszélyes parti zátonyokat. Ostiának, a híres római kikötőnek Claudius császár által építtetett világítótornya olyan grandiózus volt, hogy jellegzetes, több emeletes, piramisszerű formája hamarosan az egész város jelképévé vált. (Visszatérően felbukkant római mozaikábrázolásokon, domborműveken, pénzérméken, de még korabeli ostiai falfirkákon is.) Magassága feltehetően előzményét, az ókori világban

addig egyedülálló jelentőségű alexandriai (vagy pharoszi) világítótornyét is meghaladta, azonban sajnos napjainkig nem maradt fent.

Hogy a maguk idejében mennyire nem vették félvállról a világítótornyok jelentőségét, azt egy történelmi anekdota is jelzi. Amikor a korábban említett dél-angliai Eddystone-sziklán az első világítótorony épült, és Henry Winstanley feltaláló (igazi polihisztor) a munkásaival éppen a tornyon dolgozott, a franciák és az angolok közötti pfalzi örökösödési háború (más néven kilencéves háború) még javában zajlott. Így ennek ürügyén egy arra kószáló francia kalózhajó elrabolta az építetöt. Winstanley elengedéséért maga a brit admirális avatkozott közbe a franciáknál, XIV. Lajos francia király pedig parancsba is adta az angol szabadon bocsátását. A történet szerint a francia király annyira közös érdeknek tekintette a világítótorony megépültét, hogy azt mondta: „Franciaország Angliával áll háborúban, nem az emberiséggel.” Az eddystone-i világítótorony másik érdekessége az alaki sokféleséggel kapcsolatos: a vihar által lerombolt első világítótorony után tűzben elpusztult második helyére John Smeaton mérnök tervezett egy harmadik épületet, amelynek végső formájához a kocsányos tölgy törzsének alakjáról vette az ötletet. Ezzel egy felfele keskenyedő, alacsony súlypontú épületet alkotott.

A világítótornyok fénykorát a tengeri kereskedelem fellendülése, különösen az atlanti kereskedelem megerősödése jelentette. Az amerikai gyarmatok hamar felismerték építésük jelentőségét, mivel áttételesen jelentősen hozzájárultak gazdagodásukhoz. A praktikus gondolkodású amerikaiak már 1789-ben külön törvényt hoztak róluk, és az első állami közösségi munkaprojekt is az építésükhöz kötődik. Az amerikai függetlenségi háború során pedig a világítótornyok fontos stratégiai pontok voltak. Gazdasági jelentőségük mellett a világ más részein bizonyos világítótornyok köré kifejezetten romantikus legendák is szövődtek. Ilyen az isztambuli Kiz Kulesi, a „Szűz tornya” a Boszporusz partján, amelyet a szájhagyomány szerint az egyik török szultán a lánya biztonságba helyezése érdekében építtetett. (Az épület pedig *A világ nem elég* című James Bond-filmben is szerepelt.) A romantika festészete is felfedezte magának a világítótornyot az egyéniség, a veszély és a magány jelképeként, a hangulatteremtés eszközeként. A modernizmussal azonban a világítótornyok veszíteni látszanak jelentőségükből: legalábbis esztétikai, építészeti érdekessé szelődülnek, egyre inkább az adott szárazföldi közösség és a tengeren közlekedők egykori néma kapcsolatának mementóivá válnak.

A világítótorony a magyar irodalomban Babitsnál vált igazi jelképpé, az írástudó jelképévé: „még ha semmi reményünk sem volna, s joggal veszítenéd el minden hitedet a Morál és az Igazság erejében: bizonyos akkor is illik az Írástudóhoz a Világítótorony heroizmusa, mely mozdulatlan áll, és híven mutatja az irányt, noha egyetlen bárka sem fordítja feléje az orrát – míg csak egy új vízözön el nem borítja lámpáit”. És bár Hamvas Béla mondja Csontváry *Magányos cédrus* című festményéről, de találó a világítótorony esztétikájának szimbolikus jelentése szempontjából is: „Látomás, amely a személyiség egyetlenségének apoteózisa az emberfölöttiben.”

Ezek az épületek a nyílt vízzel néztek mindig farkasszemet, így nem csoda, hogy a végtelen kezdetének és az ismert világ végének jelképei, egyúttal a birtokbavételé is. Szép példája ennek a spanyolországi La Coruña mellett fekvő, a világ legrégebb működő világítótornyának számító Herkules tornya. Az ókorban épült torony a rómaiak számára az ismert világ végét

jelölte, a Finisterrát, ahol Herkules legyőzött egy óriást, és a helyi (kelta hatásokat is tükröző) legenda szerint a levágott fejével és a fegyvereivel eltemette. Ez La Coruña címerében is viszszaalakult.

És hogy számomra mit jelentenek a világítótornyok? A „fausti ember”, az igazi egyéniség végtelen tér iránti vágyának és felfedezőkedvének lépőköveit. Tiszta időben a távlat ajtajait, egy távoli perspektíva lehetőségeit. Egy sötét világban, az eső függönyén keresztül a fény, a meleg és az emberi szó utolsó és első állomásait. Mert mindenkire vár valahol egy kandalló.

Ismeretlen világítótorny fotója 1962-ből (Fortepan)